

A SZECESSZIÓ SZABADKAI EMLÉKEI

Csak a felületes szemlélőnek tűnik úgy, hogy a vajdasági városok annyira hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Igaz, mindegyiknek a közepén ott ágaskodik a városháza vagy a templom tornya, elég sok bennük a zöld terület, s az is igaz, hogy többségük szélesen elterpeszkedve simul bele a környező szántóföldekbe, szikésekbe, szőlőskertekbe vagy gyümölcsösökbe.

De mégsem azonos minden. Van, ahol a városmag hajdani falakat, a történelmi folytonosság százados tanút rejtegeti. Máshol a falu gyors városiasodásának nyomait látjuk. S van olyan is, mint például Szabadka esetében, amikor a fejlődés egy adott pillanata hagyta ott jegeit a városképen, amelyek aztán mint a letűnt idők több-kevesebbre becsült emlékei lassan beleolvadnak a kissé már megfakult városmag szervezetébe.

Szabadkán ezek az emlékek kétségtelenül a cikornyás, fényűző, szép vagy csúnya — már aszerint, ahogy vesszük — szecesszió építményei, amelyek azonban mindenképpen figyelmet érdemelnek, megalkotóik képzeletgazdagságát dicsérik és a művészi ihletettséget egy pillanatában születtek a századforduló tájékán. Ez az a kor, amelyről tudományos körökben még ma is heves viták folynak, a szecesszió értékeit még ma is vagy kétségbe vonják, vagy magasztalják.

Ez a határmenti város, a körülmények összejátszása folytán, egy pillanatban igen élénk építőtevékenység színtere volt. A XX. század első éveiben történt ez, abban az örömmámorban, amely az emberiségnek a korlátlan lehetőségek századába való átlépését kísérte, egy háború előestéjén, amely egészen más megvilágításba helyezi majd ugyanezt. 1900 és 1914 között, a derűs bizakodás és a sötét balsejtelmek ellenpólusai között nőttek ki a földből a város palotái és középületei, családi otthonok és a városháza, mint megannyi mézeskalács szív.

Mai szemmel nézve annak már nincs jelentősége, hogy kinek épültek ezek a paloták. Az sem fontos, mibe kerültek. Viszont igen-igen elgondolkodtató az, hogy milyen erő volt képes egyesíteni seregnyi műépítész, fafaragó, keramikus, festő, szobrász, mülakatos és más szakember erőfeszítéseit, hogy megalkossák koruk szellemének és ízlésének szintézisét, szemben a mai kor építészeivel, akik képtelenek megteremteni a magukét.

A szecesszió, akár ez a szabadkai, akár pedig szűkebb pátriánkban szétszórtan megtalálható mása, az építészeknek azt a törekvését fejezi ki, hogy önmagukról és hovatartozásukról a maguk nyelvén szóljanak.

Természetesen ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy a szecesszió a mi találmányunk. Az, ami nálunk történt, mindenképpen csak távoli visszfénye a nagy művészeti központokban folyt lázas tevékenységnek. Konkréten a szecesszió vajdasági, illetve szabadkai építményei budapesti műépítészek alkotásai, vagy legalábbis olyanoké, akik mögött pesti vagy európai tanulmányok álltak.

Valamivel a cikornyás építkezési mód vajdasági megjelenése előtt, pontosabban 1890 körül, valamennyi európai művészeti központban egy új irányzat kezd tért hódítani. Mindegy, minek nevezték, Jugend stílnak, Art nouveau-nak vagy szecesszióknak, a lényeg az, hogy egy mindent átfogó mozgalmat jelentett, amely a végtelen emberi reménykedés századának kopogtatását jelezte. Az a hiedelem járta, hogy az 1900. év valóra váltja

az emberiség legszebb reményeit, sőt túltesz rajtuk, s még egyszer bebizonyítja majd a meglevő és meg nem levő tudományos meg technológiai felfedezések helytállóságát.

Az újnak ez a varázslata mágikus erővel ragadta meg a művészeket, valamennyi ágazat alkotóit: építészeket, írókat, festőket, mesterembereket, nyomdászokat stb. Felfedezték a vasbetont, az üveg napsugarakat áttersztő fal lett, a vas pedig megszűnt a börtönrács szinonimája lenni, ehelyett — mint a szélben a virág — érzelmesen hajladozott a formáló kéz alatt, vagy pedig a tudományos számításokat igazolta szerkezeti egyéniségeiben. A rendeltetés elve lett az építészek fő mozgóereje, szemben az elavult és konzervatív historizmussal és a letűnt századok értékeinek hazug tömjénezésével.

Az emberi képzeletnek ebben a szabad szárnyalásában a kis népek is megtalálták a maguk sajátos kifejezőmódjának a lehetőségét. Mint a féktelen örömujjongás pillanataiban mindig — a lehetetlen is lehetővé vált.

A szecesszió emlékeinek hosszú sorában, az épületek, a grafikák, a kandaláberek és fafaragványok között, mindenképpen ott a helyük Lechner Ödön, a nagy fantaszta, a magyar szecesszió megteremtője és követői munkáinak is.

Ez az építőművész és azok, akik hittek benne, merészen tető alá hozták a pesti Iparművészeti Múzeumot, 1896-ban, a millenniumi mámor pillanataiban, amikor egy túlhaladott társadalmi rend hazug szimbolumainak sablonjainak istenítése még egyszer, utoljára, magasra csapott.

Nos, az ő tanítványai (talán véletlenül!?) éppen Szabadkáról kaptak megrendeléseket.

A stílusformálás kohóinak heves vitáitól távol, Jakab Dezső és Komor Marcell, Lechner tanítványai és követői, hozzáláttak a szabadkai zsinagóga kiképzéséhez.

Hamarosan jóváhagyást nyert az új városháza általuk benyújtott terve is.

Ugyanakkor az apatini származású, de Szabadkán élő Raichl Ferenc műépítész, aki pesti kollégáival egy nézetet vallott, hozzáfogott családi házának (együttal életművének) felépítéséhez.

Jó néhány eredeti építészeti megoldás született tehát ekkor, s mindössze néhány év leforgása alatt. Lechner, a tanítómester, sajnos, vesztett a városháza építésére kiírt pályázaton, ezért a városban mindössze egy családi ház készült tervei alapján, meg egy mauzóleum, melyet a szintén apatini származású Pártos Gyulával együtt tervezett.

S végül, a szecesszió szabadkai meghonosodásának záróakkordjaként következett a palicsi nagy építkezés (víztorony, Vigadó, Női fürdő).

Mindebben az a különös, hogy egy főleg földművesekből, jószágteskedőkből és iparosokból álló környezet így befogadta az új, kiátkozott stílust, melynek újításai valóságos rohamot indítanak a vidéki város megcsontosodott szabályai, hagyományai és szokásai ellen.

A szecesszió, amely olyan nehezen hódította meg a nagyobb központokat, úgy látszik, természetesen talajra lett ebben a városban, amelynek már olimpiai bajnoka van, ahol villamos csörömpöl az utcán és fennáll a lifka-mozi; egy városban, melynek gimnáziuma, zeneiskolája, színháza és egyedülálló gyermekóvodája van, s ahol Sarić hamarosan felszáll aeroplánján, és a Balkán első labdarúgói nyúvik a labdát. De az is lehet, hogy ez a sok nemzetiségű környezet, amely hozzácsokott a kulturális tarkasághoz, egyszerűen derűs kuncogással, »hát legyen ilyen is« jelszóval ezt az újdonságot is befogadta a maga struktúrájába.

Mindenesetre úgy történt, hogy a zsidó Lechner és Pártos—Puntzmann először is egy bizánci—szláv ornamentikájú mauzóleumot építettek fel, mégpedig egy szerbnek. A Leovicók temetői kápolnája 1889-ben, mindössze három évvel a híres Szépművészeti Múzeum után készült el, azzal, hogy a halott iránti kegyeletből a tervezők ezúttal a szerb és a bizánci építészeti kultúra szellemében alkottak. Sajnos az emlékmű már húsz éve nincs meg.

A palota viszont, amelyet Lechner nem sokkal ezután tervezett, már magán viseli az új stílus összes jegyeit, s ahogy ott áll beékelve a korábbi eklektikus és klasszicizáló stílus eredményeként épült házak között, kétségtelenül az új szelek friss fuvallatát árasztja. Az elegáns ritmus és az anyag-tisztelet mintegy Lechner híres mondására utal:

»... nincs elegendő kövünk, nincs márványunk, szűkölködünk a fában, de tengernyi sarunk, engedelmes anyagunk van, amiben népünk szíve dobog. Ez a mi anyagunk...«

S mintha egyszerre megnyíltak volna a tüzes agyagégető kemencék, a szabadkai utcákat elárasztották az égetett föld változatos formái, a pécsi Zsolnay-gyár tündöklő, magyáros mintáival.

Valahogy ugyanebben az időben, 1906 körül, a városközpont egyik végében épül az arányos méretű zsinagóga, melynek harmonikusan megkomponált tömegét Jakab és Komor méltóságteljes és nyugodt, a kultikus építményhez illő ornamentikával látta el melegegdeden a szerényebb korrallal. Ugyanakkor a vasútállomással szemben már ott áll a Raichl-palota.

Az első esetben a formakésztség egy méltóságteljes egésszé áll össze. Az utóbbiban viszont az alkotás csapongó szenvedélye a népümvészeti elemekkel dúsan ékesített homlokzaton tombolja ki magát.

A zsinagóga interieurjét több évtizedes érintetlensége után már csak a második háború pusztította el, s ezért a téresség benyomásán kívül még csak egyik-másik bejáratos hívó nosztalgikus emlékezéseire támaszkodhatunk.

A Raichl-palotát nem pusztította el a háború. Építője azonban, akinek ez kétségtelenül életműve volt, s aki Zsolnay-kerámiában öntötte álmait és úgy gyúrta otthona költői látomásává a faltömegeket, mintha agyagból volnának, nem sokáig élvezhette művét. Az épület többször is gazdát cserélt, s lassan eltűntek az ingóságok is az ésszerűen megtervezett interieurból.

Ma egy új kor művészi ambícióinak fuvallata lengedez a termekben. Ők a mai kor álmódosói, az ország egész területén szétszórt művésztelepek festői és szobrászai, keramikusai és rajzolóművészei, akiknek műve a szépre való évszázados törekvés hírnökei és harcosai az olyan környezetekben is, ahol a művészet mindig az elérhetetlen álmok közé tartozott.

A Raichl-palota azonban mai formájában is meghökkent bennünket korához képest merész megoldásaival, szokatlan ablaknyílásaival, a belső kiképzés nemes hangsúlyaival, amelyet a változatos anyaghasználattal értek el, a talán felesleges részletek romantikus játszíságával, »mézeskalács szív« díszítésű homlokzatával, melynek tükrében, ha belenez az ember, a kedvesét látja benne. Minthogy családi fészeknek épült, ez a palota építőjének mély érzelmeiről tanúskodik, aki szerelmi szenvedélyének féktelen szárnyalása közben dacol minden szabállyal.

Raichl extázisának párdarabja a főtér középpontjába elhelyezett városháza, amely azonban a maga impozáns tömegének szelíd ritmusában mégis nyugalmat árasztó és méltóságteljes. Arányosan méretezett tornya már messziről felhívja magára a figyelmet, s ennek a kiterjedt városnak majd minden utcájából látható. Róla éberem lehetett kémlelni a végtelen bűzamezőket a vörös kakkasok fenyegető tikkadt nyárejszakákon, s messziről leolvasni az időt, amikor az óra még nem volt mindennapi szük-sége az embernek.

A városháza olyan építmény, amely nagy mértékben megfelelt rendeltetésének. Ugyszólván minden helyisége nappali megvilágítást kap, a folyosói szélesek és levegősek, könnyen megközelíthetők. Néhány száz terme pontosan a szükségleteknek megfelelően oszlik el a három emeleten. Egyes helyiségei, már aszerint, hogy mennyire vették igénybe a felek, a megfelelő emeleten helyezkednek el a szükséges tartozékokkal együtt.

Így például az adóügyi osztálynak tágas, kényelmes váróterme volt; azt a részt, ahol a polgármester és legközelebbi munkatársainak irodái

voltak, gazdagon díszítették, a harmadik emeleti börtönhöz pedig az első szabadkai tetőterasz tartozott összhangban a foglyok testi erőnléte fenn tartását elrendelő előírásokkal.

Mindent összevetve a városháza mint nagy középület a funkcionális építkezés példája, a földszintjén elhelyezett exkluzív boltokkal igazi központ, látványának is impozáns nemcsak a négy oldaláról, hanem az ötödikről is, madártávlatból.

Természetesen az idők folyamán mindez változásokat szenvedett. Ma a városháza múzeum és számos intézmény székhelye. Mégis, ennek a védelem alá helyezett műemléknek, amely a huszadik századi művészet egy jelentős pillanatában mint a műépítészet és az iparos remeklés szerencsés szintézise jött létre, az alapvető értékei szinte teljes egészében megmaradtak.

Amikor belépünk a torony alatt elhelyezett főbejáraton, amely a többi háromhoz képest díszességével válik ki, elérkezünk a díszlépcsőhöz. Impozáns térség dúsan kirakva magyar motívumokkal díszített Zsolnay-féle csempével. Az ablakok csillogó üvegfestmények, a maga idejében világhírű Róth Miksa, számos nemzetközi díj nyertesének munkája. Amikor a vitrázsokról vagy az érmekkel díszített, tündöklő ezinburkolatról továsiklik a tekintet, a mennyezet kazettáin pihen meg, amelyeken képzeletűs elrendezésben gyönyörű tulipánmotívumokat láthatunk.

A tulipán, Mátyás király virágzó reneszánszának ez a jelképe, hosszú utat tett meg, amíg Firenzéből Mátyás udvarába került, de még hosszabbat, amikor a török elől menekülve Erdély havas mezejében bujdosott, s amíg a magyar népművészet kedvelt motívuma lett dúsan elborítva a lányok kelengyés ládáit, a faragott kapukat, szűrőket és tányérokat.

Akkor, amikor ráléptek az önismeret és a sajátos művészi kifejezés igénylésének útjára, a magyar szecesszió építőművészei, tehát a városháza építői is, a népművészet gazdag kincsebányájából merítettek. Azt lehetne mondani, hogy Mátyás reneszánsza, miután játékony hatással volt a nép művészetére, néhány századdal később egy új, bár rövid életű reneszánsznak volt a kovácsa akkor, amikor egy nemzeti stílus kialakulása készült.

A városháza, amelyben a falsíkoktól a csillárokig és az ajtók vasalásáig a dísztermek, tanácstermek és előcsarnokok majd minden szabad felületét csempé, fafaragás, üveg vagy fém díszíti, egyike e stílus legtisztább példájának. Ha eltekintünk a nagyterem némi kevés keleties ornamentikájától, a tulipánvirág a maga számtalan változatában az épület alapvető díszítőeleme.

Mégis, belefeledkezvén a díszítés megejtő játékába, amely megrészeget, akárcsak a környékbeli »buckák« szőlőskertjeinek bora, az építők szem elől tévesztették azt a törvényszerűséget, amelyet a könyörtelenül rohanó idő hoz magával; jöttek az új nemzedékek, amelyek a gazdaságosság, a gyorsaság, az ésszerűség új istenét imádják.

A városháza, a zsinagóga, a Raichl-palota és néhány más épület, amelyek képzeletgazdagság és fényűzés dolgában nemigen maradnak el tőlük, úgy jelentek meg Szabadkán, mint az új stílus előhírnökei. Am előrevetvén egy olyan korszak érkezését, amelyben az ember szüntelenül választott előtű áll, a szecesszió, születése pillanatában, világra hozta romlásának csíráit is. Amíg a szabadkai paloták épültek, Európában új építészeti követelmények váltak időszerűvé, ők pedig feledésbe merültek. Európa jelzései ezúttal gyorsabban érkeztek el a provinciába, mint a szabadkai szecessziós öreg damák születésének napjaiban.

A palicsi víztorony felkiáltójele a park bejáratánál mintha intón figyelmeztetne az ősz aranyát felöltő zöldben megbúvó épületek némán is beszédes nyelvére.

A víztorony, a Vigadó, a Női fürdő és néhány más, ma már nem létező objektum az utolsó vállalkozásai a szabadkai szecesszióknak. A városháza befejezése után, 1910-től 1912-ig megszületett a határozat, hogy felfrissítik a már jóhírnevű, úri üdülőt a tó partján.

Jakab és Komor szellemesen oldották meg feladatukat. Igaz, hogy a vasbeton van divatban, a vas pedig kívánatos és alkalmas anyag, ők mégis a fa és a téglá mellett döntöttek, tiszteletben tartva az erdő jelenlétét és a tó sík tükrenek szuggesztív hatását, melye csak az akácfákkal és kútágasokkal körülvevő tanyák apró fehér foltjai törnek meg itt-ott.

A vitoronytól kiindulva, amely az ügyes erdélyi fafaragókat és galambdúcaikat, a székely kapukat meg az orsós olasz fákat juttatja az ember eszébe, a sétáló három ösvény közül választhat, amelyek mind a park mélyébe vezetnek. A jobb kéz felőli egyenesen és gyorsan a Női fürdőhöz vezet el, amely a mederbe vert számtalan cölöpre támaszkodva valóban úgy áll a víz fölött, mint valami ősi cölöpépítmény. Akárcsak hajdanán a cölöpépítmények lakói, úgy pihentek nagyanyáink ifjúkorának szemérmes fürdőző leányzói az épület védelmében, élvezték a tó hús vizének simogatását, eltakarva a kíváncsi tekintetektől és a tolakodó sétálóktól. A bal felőli ösvény a ma már nem létező Férfi fürdő felé vezet és a Kisvendéglő meg — micsoda véletlen — a sárfürdő mellett haladt el, ahol köszvényre, csúzra és más bajokra találtak gyógyirt az emberek.

A középső út, a parkon keresztül, fokozatosan kalauzolta el a sétálót a Vigadóhoz, melynek íves bejáratán át mint valami fényűző keretben odatesillant a tó zöldeskék vize, az esti órákban pedig a Bácska fölött és azon túl lenyugvó nap feledhetetlen szépségű, aranyos-pirosas ragyogása. Ennek a sétánynak a záróakkordjaként ott állt a palicsi emlékkút.

A forráskutat később az egyik mellékútra helyezték át. Az egyedülálló és érdekes Női fürdő roskadozik, alig áll cölöplábain. A nagy terasz elhagyatottan, omladozó félben, pókhálósan, üresen kong.

A tó nem kék, nem is zöld.

A víz helyén repedezett iszap tanúskodik egy nagyszerű emberi vállalkozásról, egy emberi tettről, amellyel vakmerően befolyásolni akarja a természet rendjét. Pontosan úgy, ahogyan a szecesszió bajnokai és megteremtői látnoki módon megjósolták, úgy fejezzük be mi is egy stílus emlékeinek szemlélését. Ez a stílus egy olyan kornak az előhírnöke volt, amelyben a lehetetlen lehetségessé és — sajnos — a lehetséges is lehetlenné vált.

Akár a színészek a színen, amelyet a kopogtató ősz és a száraz tómeder érzékeltet, állnak itt a korhadtt gerendákra és omladozó falakra támaszkodó egykor remek épületek, s mesélnek egy virágzó korról meg a maguk szomorú pusztulásáról, miközben az élet rohanásában sodródó, magával elfoglalt ember megfedkezük múltjának emlékeiről.

Borbély János fordítása